Rede van prof. mr. P. H. Kooijmans, gehouden op het Partij Convent van 26 oktober 1968 over ’De ontwikkeling van de NAVO’.

De voorzitter heeft mij verzocht, toen hij mij vroeg te willen spreken over het onderwerp ’de ontwikkeling van de Navo’, een aantal stellingen te formuleren, die vooraf aan de bezoekers van dit Partij Convent konden worden toegezonden. Slechts met grote aarzeling heb ik aan dit verzoek voldaan omdat ik de overtuiging heb, dat een zo gecompliceerd probleem als dat van de politiek- militaire structuren slechts zeer gebrekkig in een aantal stellingen kan worden samengevat. Na herlezing van mijn stellingen werd ik in mijn overtuiging bevestigd, ook al hebben zij op zich zelf reeds de omvang van een referaat gekregen. Dankbaar grijp ik derhalve de mij geboden gelegenheid aan om een nadere toelichting te geven en de zo noodzakelijke nuanceringen aan te brengen, overigens hopend dat dit niet ten koste zal gaan van de duidelijkheid.

Na de Tweede Wereldoorlog heeft Nederland er bewust voor gekozen de meer dan een eeuw gevoerde — of niet-gevoerde (dat laat ik nu in het midden) — neutraliteitspolitiek te verlaten en zich aan te sluiten bij de westelijke alliantie. Deze keuze is nog steeds de hoeksteen van het Nederlandse buitenlandse beleid en zolang er geen dwingende redenen aanwezig zijn om dit beleid radicaal te wijzigen - en naar mijn oordeel zijn deze er niet, hetgeen ik op andere plaatsen heb getracht aan te tonen — zullen wij daarvan uit moeten blijven gaan. Ik acht mij dus ontslagen van de plicht om expliciet te argumenteren, waarom het niet wenselijk is dat Nederland in 1969 zou aankondigen van zins te zijn het bondgenootschap te verlaten en eveneens acht ik mij ontslagen van de plicht om aan te tonen waarom naar mijn oordeel totale eenzijdige ontwapening op dit moment geen reële bijdrage zou zijn tot een verbetering van het klimaat in Europa en tot een versterking van de veiligheid.

Evenwicht van de 'afschrikking’

Toen het instituut van collectieve garantie van vrede en veiligheid, door de Verenigde Naties te verwezenlijken, niet functionabel bleek door de zich na 1945 snel openbarende kloof tussen de Sowjet-Unie enerzijds, de Verenigde Staten en hun bondgenoten anderzijds, zocht men zijn toevlucht weer in het oude, vertrouwde systeem van het machtsevenwicht,

dat leidde tot een bewapeningswedloop tussen Oost en West.
Door de snelle technologische ontwikkeling en de daarmee gepaard gaande nieuwe vindingen op het gebied van de wapens, verkreeg dit machtsevenwicht evenwel een ander karakter dan het vroeger had. Thans berust het niet meer op de equivalentie van machtsmiddelen, doch op een zodanige constellatie dat het voor beide partijen onaantrekkelijk is om met elkander in conflict te geraken, het is geworden het evenwicht der 'verschrikking', het evenwicht van de 'afschrikking'.
Daarmee heeft echter de klassieke functie van het defensie-appa- raat aan betekenis ingeboet. Het is niet meer het middel waarnaar men in laatste instantie kan grijpen als de politieke middelen gefaald hebben, de laatste uitweg tot bescherming van land en volk. Als de politieke middelen gefaald hebben, kan ook het militaire apparaat geen bescherming meer bieden. Tegen een werkelijke grootscheepse aanval met inzet van alle ter beschikking staande wapenen zijn zowel Oost als West onverdedigbaar geworden.
Vredebewarende functie
Wanneer we de Navo dus zouden zien als het instituut dat ons in geval van een grote oorlog zou kunnen beschermen, zouden we ons lelijk verrekenen. De Navo is niet meer dan een van de pijlers van dit evenwicht der verschrikking, van het systeem, dat het voor beide partijen onaantrekkelijk maakt om jegens elkaar agressie te plegen, een evenwicht dus dat oorlogen voorkomt. Er schuilt daarom een diepe waarheid — veel dieper dan zo op het eerste gezicht lijkt — in de stelling, dat de Navo een vredebewarende functie heeft. Deze vredebewarende functie kan zij echter alleen vervullen indien zij deze afschrikking geloofwaardig weet te maken, indien het dus onaantrekkelijk blijft voor de
ander om al te stoutmoedige acties te ondernemen. Zodra echter het bondgenootschap - en in theorie geldt dit zowel voor Oost als voor West - tekenen van ontbinding begint te vertonen, die de geloofwaardigheid van de afschrikking kunnen ondermijnen, kan dit de andere partij er toe verleiden daarvan profijt te trekken en stappen te ondernemen, waartoe hij vroeger niet de moed zou hebben gehad. Tendenzen van ontbinding en desintegratie in een bondgenootschap kunnen dus tot een riskanter optreden van de tegenpartij aanleiding geven, kunnen derhalve de kans op misrekeningen vergroten,

waardoor een conflict toch werkelijkheid wordt. Er is dus alles voor te zeggen de cohaesie binnen het bondgenootschap zo hecht mogelijk te maken, zolang er nog geen andere structuren zijn die de plaats van de pacten kunnen innemen. Een slecht functionerend bondgenootschap is gevaarlijker dan in het geheel geen bondgenootschap, omdat het de kansen van miscalculatie bij de ander vergroot.

Het hier gestelde berust op een zuiver theoretische aanpak. Ik beweer niet dat de ander van de desintegratie binnen het bondgenootschap gebruik zou maken om zijn slag te slaan. De al of niet waarschijnlijkheid daarvan wordt mede door tal van andere factoren bepaald. Ik wil alleen maar stellen dat het enkele feit van de desintegratie de gevaren kan doen toenemen. Zij die beweren dat een geleidelijk uit elkaar vallen van de Navo zonder meer de veiligheid zou verhogen, spelen derhalve, naar mijn mening, een hoogst gevaarlijk spel. Men kan immers nooit voorspellen op welke wijze een machtsvacuüm, dat daarvan het gevolg zou zijn, weer zal worden opgevuld. Doch wel is de les van de historie dat daarvan altijd door grote mogendheden gebruik wordt gemaakt voor het doorzetten van hun wil en het bereiken van hun doeleinden. Instabiliteit is nog nimmer een bijdrage tot vrede gebleken en er is geen enkele aanleiding om aan te nemen dat dat nu wel het geval zal zijn.

Men kan de stabiliteit, die de huidige situatie kenmerkt, verstarrend vinden, men kan haar onverdragelijk vinden omdat zij berust op de verklaarde bedoeling gebruik te zullen maken van de meest afschuwelijke wapens, die ooit bestaan hebben, men kan

niet ontkennen dat deze stabiliteit het gebruik van geweld heeft voorkomen of in ieder geval beperkt heeft gehouden.

Beheersen van crises

Dat wil niet zeggen dat daardoor de mogelijkheden van crises die tot een groot conflict kunnen leiden, zijn uitgesloten. Uit de aard der zaak kunnen deze zich blijven voordoen, in de eerste plaats omdat dergelijke crises (bijv. om West-Berlijn) zich ongewild kunnen voordoen, daarnaast omdat een verkeerde schatting van de mogelijkheden, waarover één partij beschikt, het klassieke geval dus van miscalculatie, denkbaar blijft. De inspanningen van beide partijen nu moeten er op gericht zijn

dergelijke crises beperkt te houden, te localiseren, teneinde te voorkomen dat zij uitgroeien, escaleren tot een groot conflict vóórdat men er door diplomatiek overleg in geslaagd is de crisis te bezweren.
Dit beheersen van crises, deze 'crisis-management', dient een der belangrijkste onderdelen van de strategie te zijn. Daarvoor dient men militair toereikend te zijn uitgerust en ook deze militaire uitrusting heeft een vrede-bewarende functie. Zij dient zodanig te zijn opgebouwd dat men met een minimum aan militair machtsvertoon dergelijke crises kan beheersen en dat men niet te vlug naar wapenen van zwaarder kaliber behoeft te grijpen. Indien er wordt gesproken over versterking van de Navo (gelijk heden ten dage, met name naar aanleiding van het Tsjechoslowaakse drama, nogal eens het geval is), dan heb ik daar geen enkel bezwaar tegen, mits ik weet waarop die versterking betrekking heeft.
Indien zij er op gericht is de middelen tot dit beheersen van crises te verbeteren, bijvoorbeeld door verhoging van de mobiliteit der parate eenheden (en in dat opzicht kan de Tsjechoslowaakse crisis ontdekkend hebben gewerkt) dan is dit een verbetering van de vredebewarende functie die de Navo heeft. Indien door onze schuld een crisis snel zou uitslaan tot een wereldbrand, dan zouden wij daarmede de vrede een slechte dienst hebben bewezen. Ik zou daarentegen zeer voorzichtig willen zijn met het stellen, dat door een bepaalde feitelijke ontwikkeling het machtsevenwicht is verstoord. Van een werkelijke verstoring van het machtsevenwicht is eerst sprake wanneer het voor een der partijen aantrekkelijker zou worden om, desnoods met gebruikmaking van geweld, de situatie in zijn voordeel te veranderen. Een lichtvaardig gebruik van de uitdrukking 'verstoring van het machtsevenwicht' kan leiden tot een opvoering van de bewapening aan de ene zijde, die noodzakelijkerwijs gevolgd wordt door een opvoering van de bewapening aan de andere zijde. Bovendien kan het allerlei nationale aspiraties tot het in eigen hand nemen van de bescherming van de nationale veiligheid vergroten; en dit kan op zijn beurt de spanningen weer doen toenemen. Om deze reden heb ik gezegd dat het streven naar een Europese kernmacht dient te worden afgewezen en dat de ratificatie van het non-proliferatieverdrag door de landen van Europa moet worden bevorderd. Nog afgezien van allerlei andere argumenten, kan gesteld worden dat vorming van de Europese kernmacht en niet-ratificatie van het non-proliferatieverdrag door de

landen van Europa destabiliserend zouden werken en de gevoelens van onzekerheid en ongewisheid in het Oosten zouden vergroten. Er wordt wel gezegd dat het vraagstuk van de Europese kernmacht niet actueel zou zijn. Dit moge op dit moment waar zijn, ik ben doodsbang voor het gevaar dat wij niettemin de ontwikkelingen zó op hun beloop laten, dat op een gegeven moment de Europese kernmacht een vrijwel niet meer te vermijden alternatief zal zijn. Door reeds nu op dit punt uiterst waakzaam te zijn, o.m. op het gebied van de Europese integratie, kunnen wij verhoeden dat wij nolens volens diegenen, die om overigens uiteenlopende redenen voorstanders zijn van zulk een Europese kernmacht, in de kaart zouden spelen. Het zou mij te ver voeren thans deze gedachte verder uit te werken, het zij slechts pro memorie aangestipt.

Schaduwzijden Navo

Tot dusver heb ik slechts positieve dingen van de Navo als instituut gezegd. Ik heb dit met opzet gedaan, omdat ik — vrijwel letterlijk aan den lijve — heb ondervonden hoe gemakkelijk men wordt misverstaan, als het om deze zaken gaat. Wanneer ik thans enkele schaduwzijden ga belichten, dan is dat niet zozeer tegen de Navo als instituut, dan wel tegen het systeem als zodanig ge

richt. Daarbij wil ik voorbij gaan aan de ethische waardering van de middelen waarmee de stabiliteit wordt gehandhaafd. Ik geloof dat wij het er allen over eens zullen zijn dat deze middelen hoogst bedenkelijk zijn en dat alleen reeds daarom alles in het werk moet worden gesteld om tot een ander veiligheidssysteem te geraken, waarbij wij niet langer op de afschrikwekkende werking van deze wapenen behoeven te vertrouwen.

Er zijn echter nog andere redenen aan te voeren, waarom het systeem niet bevredigt. In de eerste plaats is nimmer met volslagen zekerheid vast te stellen dat het beheersen van crises met succes zal worden bekroond, hoezeer wij ons daarvoor ook inspannen en hoe voortreffelijk het militair-politieke apparaat daartoe ook mag zijn uitgerust. Het grote gevaar ligt niet zozeer in een doelbewust ontketende oorlog, waar niemand in ernst meer mee rekent, doch wel in de ongewilde oorlog, het uit de hand lopen van gebeurtenissen. Het systeem nu sluit het ontstaan van dergelijke crisis-situaties niet uit, integendeel, het houdt ze volop in, omdat het per definitionem star is en dus afkerig moet staan

tegenover veranderingsprocessen. Het kan in laatste instantie alleen bestaan bij gratie van instandhouding van de status quo.

Ik heb reeds opgemerkt dat desintegratie binnen de bondgenootschappen destabiliserend werkt en dat dit de andere partij er toe kan verleiden daaruit voordeel te trekken. Anderzijds zal dit desintegratie-proces binnen het bondgenootschap het gevoel van veiligheid verzwakken, hetgeen er toe kan leiden dat men het veranderingsproces met gebruikmaking van alle middelen een halt toeroept, erop vertrouwend dat de tegenpartij niet tussenbeide zal komen, omdat dit een wereldoorlog zou kunnen ontketenen. Er zijn veel gissingen geweest omtrent de motieven die de Sowjet- Unie er toe gebracht hebben om in Tsjecho-Slowakije in te grijpen. Als zodanig zijn genoemd de angst voor de besmettelijke werking van de Tsjechische liberalisering en de vrees voor een ondermijning van het oostelijk verdedigingssysteem. Het is opmerkelijk dat een deskundige als prof. Bezemer in het laatste nummer van de Internationale Spectator mede op grond van bronnenonderzoek tot de conclusie komt dat deze tweede reden ’in Moskou ontzettend zwaar gewogen moet hebben’ en dat ’dit politiek-strategische argument ongetwijfeld de sterkste troef was in handen van de interventionisten.’

Nieuwe structuren nodig

Het systeem draagt het dus in zich, dat naar buiten toe beide partijen de handen worden gebonden, doch dat deze handen binnen de bondgenootschappen in beginsel totaal vrij zijn. Wanneer binnen zo’n bondgenootschap één land een sterk dominerende positie inneemt, zal de kans op gewelddadig herstel van de status quo toenemen. Of men zal ingrijpen zal afhangen van de strategische belangen die op het spel staan en van nog tal van andere, soms meer ideëel bepaalde, factoren.

In ieder geval blijkt dat de ’vrede’ die door dit systeem wordt gewaarborgd, op gespannen voet komt te staan met de gerechtigheid en dat het wel een zeer in-adequate bijdrage vormt tot een internationale rechtsorde, indien men dat al zou kunnen stellen. Vanuit het gezichtspunt van een wereldrechtsorde kan het systeem, waarvan de NAVO één der pijlers

vormt, slechts als een noodverband worden gekwalificeerd, waarvan voor sommigen het provisionele karakter pijnlijker blijkt, naarmate het langer blijft zitten. Nieuwe structuren komen evenwel niet tot stand door de enkele vaststelling van het feit dat de oude niet tot stand door de enkele vaststelling van het feit dat de oude niet meer deugden. Nieuwe structuren moeten stap voor stap worden gebracht en dat is een moeizaam werk. Zeggen dat de NAVO niet de noodzaak van nieuwe structuren zou inzien zou een onwaarheid zijn.

In de verklaring na de ministersconferentie van december 1967, op welke conferentie het rapport-Harmel werd besproken, staat dat de tweede functie van het bondgenootschap is het voortzetten van het streven naar meer stabiele verhoudingen waarbinnen de onderliggende politieke problemen tot oplossing kunnen worden gebracht. In dat verband werd opgemerkt: 'De weg naar vrede en stabiliteit in Europa kan vooral worden gebaand door een constructief gebruik van het bondgenootschap in het belang van de ontspanning'. En verder: 'de vermindering van spanningen is niet het einddoel, maar maakt deel uit van een langer proces dat een verbetering van de betrekkingen en het bevorderen van een ver gelijk in Europa ten doel heeft. De uiteindelijke politieke doelstelling is een rechtvaardig en duurzaam vredestelsel in Europa tot stand te brengen dat gepaard gaat met passende veiligheidsgaranties'. Over de uiteindelijke doelstelling bestaat dus geen verschil van mening, wel over de wijze waarop zij verwezenlijkt kan worden.

In het navolgende wil ik wijzen op enkele factoren die naar mijn mening remmend kunnen werken op de realisering van deze — in de ministersverklaring voortreffelijk geformuleerde — doelstelling.

In de eerste plaats is het een verdrietige zaak dat weliswaar van beide kanten van tijd tot tijd voorstellen zijn gedaan met betrekking tot wapenvermindering of wapenbeheersing, doch dat deze voorstellen nimmer onderwerp zijn geweest van serieuze onder- handelingen maar veeleer als onderdeel van de psychologische oorlogvoering hebben gefungeerd. Op deze wijze voortgaande, kan men aan beide zijden voorstellen blijven ontwerpen, zonder dat men daarmede een stap verder komt en zonder dat het onmiddellijk doel, het plaatsnemen aan de conferentietafel, wordt gerealiseerd. Dan kan geredelijk worden toegegeven dat deze plannen — wat ons betreft die van oostelijke zijde, zoals in het verleden het

Rapacki-plan en het Gomulka-plan en meer recentelijk de voorstellen voor een Europese veiligheidsconferentie van Boekarest en Karlovy Vary — zich niet voor onmiddellijke aanvaarding lenen. Men kan wat dit betreft echter veel lering trekken uit de onderhandelingen over het non-proliferatieverdrag, waar de opvattingen aanvankelijk diametraal tegenover elkaar stonden, doch waar men door stug doorzetten uiteindelijk resultaat heeft geboekt.

Nu weet ik wel dat in dat geval beide wereldmachten bij een regeling een evident belang hadden. Een onderkennen van het fundamentele belang dat zo wel Oost als West hebben bij een nieuw veiligheidssysteem is echter dringend noodzakelijk en vormt de beste stimulans tot het doorzetten van onderhandelingen, ook wanneer deze geen onmiddellijk resultaat blijken op te leveren.

Juiste beeldvorming

Dit wordt echter op zichzelf weer bemoeilijkt door de ideolo

gische inkleding van de tegenstellingen, want daardoor kan men de problemen niet meer rationeel benaderen. Wanneer men ervan uitgaat dat ’het communisme’ (mogen we daar nog van spreken) 'agressief’ is, 'geneigd is tot expansie en tot het met geweld uitbreiden van de revolutie’, 'lichtvaardig omspringt met verdragen en gemaakte afspraken’ (hetgeen objectief niet waar is; de Sowjet-Unie is moeilijk tot het sluiten van verdragen te krijgen, doch leeft ze doorgaans scrupuleus na), dan is daarmee iedere gespreksbasis onmogelijk geworden. Vanuit deze beeldvorming kan dan ook vervolgens ieder gebeuren, iedere crisis als noodzakelijke consequentie van dit ideologisch uitgangspunt worden opgevat. Terzijde moge worden opgemerkt dat deze beeldvorming ook aan de andere zijde bestaat t.a.v. het 'imperialistische, agressieve’ Westen en de 'revanchistische, neo-nazistische’ Bondsrepubliek. Tal van problemen zijn echter zonder meer te herleiden tot puur machtspolitiek denken en handelen, die niets met de ideologie te maken hebben. We moeten niet vergeten dat het reeds Stalin was, die de ideologie ondergeschikt maakte aan de nationaal-Russische belangen en zijn opvolgers zijn wellicht wel pragmatischer, doch niet ideologisch zuiverder te noemen. Maar het maakt een enorm verschil uit of men het Russische optreden in Tsjecho-Slowakije ziet als uitvloeisel van de expansionistische communistische

ideologie dan wel als het machtspolitieke handelen van een grote mogendheid, die haar invloedssfeer en haar veiligheidsgordel wil veilig stellen. Dat dit optreden ideologisch gerechtvaardigd wordt, mag ons niet misleiden. Men kan het moeilijk op andere gronden doen.

De tegenstelling tussen Oost en West is in belangrijk opzicht een machtspolitieke tegenstelling en als zij als zodanig wordt onderkend, kan men de problemen stuk voor stuk aansnijden en tot hun juiste proporties terugbrengen. Dat wil niet zeggen dat ze daarmee gemakkelijker op te lossen zijn, doch wel heeft men dan in ieder geval een juiste benaderingswijze, omdat men dan de bedoelingen van de andere partij op hun juiste waarde gaat schatten. Verideologisering van de tegenstellingen kan voorts maar al te gemakkelijk leiden tot excuus voor het nalaten van eigen inspanningen.

Daarmee wil ik het belang van de ideologische tegenstellingen bepaald niet ontkennen, evenmin als de gevaren die daarvan uitgaan. Ik wil ze echter reserveren voor de plaats, waar ze inderdaad spelen en dit kan ons er toe brengen deze gevaren op de juiste manier te bezweren.

Basis Navo

Ontmythologisering van de tegenstellingen verlost ons tevens enigermate van het niet uit de voeten kunnen met de ratio van het NAVO-verdrag, nl. de verdediging van het gemeenschappelijk erfgoed der aangesloten landen, berustend op de beginselen van de democratie, individuele vrijheid en de idee van de rechtsstaat (zie preambule), een pretentie die de NAVO niet waar kan maken, getuige alleen al het lid zijn van twee staten met een totalitair regime, Portugal en Griekenland.

Dit ontslaat het bondgenootschap niet van de verplichting deze gedachte althans enige gestalte te geven door het uitoefenen van druk tot invoering van een democratisch bestel in deze landen, maar wel kan dit duidelijk maken dat strategische overwegingen op een gegeven moment belangrijker of even belangrijk kunnen zijn als deze ideële. Alleen zo kan ik verklaren dat de Amerikaanse regering het wapen-embargo op Griekenland heeft opgeheven op een tijdstip, waarop van herstel van de democratie geen sprake is, doch waarop de strategische waarde van Griekenland voluit blijkt. Dat kan

men verdedigen, maar laat men het dan ook eerlijk zeggen.
Daarmee wil ik weer niet zeggen dat deze ratio van de alliantie van geen betekenis zou zijn en dat men haar in 1949 niet eerlijk gemeend heeft, al moet Portugal ook toen via de achterdeur zijn binnengesmokkeld. Natuurlijk gaat het wel degelijk voor ons en voor vele anderen om de bescherming van onze samenlevingsvorm die, met alle gebreken daarvan die wij zo langzamerhand beginnen te onderkennen, verre te prefereren valt boven het leefklimaat in de communistische landen.
Doch laten wij niet alles wat het bondgenootschap doet en laat, vanuit deze ideële achtergrond proberen te verklaren. Dat vertroebelt de probleemstelling.

Het Duitse vraagstuk

Een derde factor die een oplossing bemoeilijkt is de houding ten aanzien van het Duitse vraagstuk. Dit vraagstuk is dermate gecompliceerd dat er in kort bestek niet diep op kan worden ingegaan. Ik wil er slechts dit van zeggen. Vrijwel van de aanvang af is door het westen gesteld dat van normalisering der betrekkingen geen sprake kon zijn indien niet eerst het Duitse vraagstuk op basis van het vrije zelfbeschikkingsrecht der bevolking was geregeld. Hieruit vloeiden voort beleidselementen als het niet officieel willen aanvaarden van de Oder-Neissegrens, de niet- erkenning van de DDR, door de Bondsrepubliek tot hoeksteen van haar buitenlands beleid gemaakt in de vorm van de - inmiddels door de grote coalitie sterk verwaterde — Hallstein-doctrine etc. De Sowjet-Unie, in dit opzicht zeer sterk gesecondeerd door de satelliet-staten, met name Polen en Tsjecho-Slowakije, verlangde daarentegen eerst erkenning van de status quo, de bestaande situatie en wenste eerst na het tot stand komen van een nieuw veiligheidssysteem, voorzien van de nodige garanties, de afwikkeling van het Duitse vraagstuk ter hand te nemen. De vrees voor een eventueel bewapend herenigd Duitsland met territoriale aanspraken juist op Oost-Europese gebieden zit er diep in.
De Westelijke politiek heeft niet tot het beoogde resultaat geleid en het is niet aannemelijk dat dit binnen afzienbare tijd het geval zal zijn. De tijd heeft in dit opzicht in het voordeel van de communistische landen gewerkt. In die tussentijd blijft het onopgeloste Duitse vraagstuk evenwel de belangrijkste brandhaard van eventuele conflicten. Men denke slechts aan

West-Berlijn, aan de mogelijk instabieler wordende positie van het regime-Ulbricht, in weerwil van de recente éclatante successen daarvan.
Het is daarom de vraag of - in aanmerking nemende de opzichzelf gerechtvaardigde vrees van een aantal Oost-Europese landen voor een herenigd Duitsland en gezien het feit dat de oorspronkelijke Westelijke politiek steeds minder kans van slagen heeft — het niet raadzaam zou zijn een andere koers in te slaan. In beginsel wordt dit binnen de NAVO ook aanvaard.
In de reeds genoemde ministersverklaring wordt gezegd dat 'geen
uiteindelijke en stabiele regeling in Europa mogelijk is zonder een oplossing van het Duitse vraagstuk, dat ten grondslag ligt aan de huidige spanningen in Europa. Een zodanige regeling moet een einde maken aan de onnatuurlijke grenzen tussen Oost en West Europa, die op de meest duidelijk en wrede wijze manifest worden in de verdeling van Duitsland'. Daarmee wordt dus de mogelijkheid opengelaten van een oplossing van het Duitse vraagstuk als sluitstuk en niet meer als beginfase van een uiteindelijke regeling.
Wanneer ik enige suggesties mag doen in de richting van een erkenning van de status quo door het Westen (en niet door enige landen van het bondgenootschap afzonderlijk): erkenning van de Oder-Neissegrens en een aanvaarden van de DDR als gesprekspartner bij eventuele onderhandelingen tussen de pacten over een Europees veiligheidssysteem, derhalve als zelfstandig onderdeel van het Pact van Warschau, onder voorwaarde van gelijktijdige regeling van de positie van West-Berlijn. Dit behoeft geen volledige juridische erkenning van de DDR in te houden in de gebruikelijke zin, hetgeen met zich meebrengt het aanknopen van diplomatieke betrekkingen. Het betekent wel aanvaarding van de DDR als zelfstandige factor in de Europese verhoudingen, een feit dat zich overigens steeds minder laat loochenen. Een bevredigende regeling van de kwestie West-Berlijn — welks positie, gelijk bekend, steeds moeilijker wordt — is voorts ondenkbaar indien men niet bereid is om van Westelijke kant concessies te doen. De isolatie- politiek t.a.v. de DDR is tot mislukking gedoemd, niet omdat de andere Oost-Europese landen, uitgezonderd de Sowjet-Unie, nu zoveel sympathie

hebben voor Ulbricht, doch omdat zij bezorgd zijn voor hun eigen veiligheid.

Voorwaarden voor gesprek

Indien aan deze drie prae-alabele voorwaarden is voldaan: onderkenning van het gemeenschappelijk belang en bereidheid tot het gesprek, ontmythologisering van de tegenstellingen en een geclausuleerde erkenning van de status quo als uitgangspunt voor het gesprek, is althans van Westelijke zijde voldaan aan de condities waaronder een gesprek metterdaad mogelijk is. Voor dit gesprek over een Europees veiligheidsstelsel zijn reeds vele sug
gesties gedaan: het afleggen van non-agressie verklaringen, bevriezen van de nucleaire bewapening in een deel of het geheel van Europa bewesten de Sowjet-Unie, wapenvermindering, zowel op het gebied van de conventionele wapens als op dat van de kleinere nucleaire wapens (waaronder hier worden begrepen zowel de Westelijke tactische kernwapens als de Sowjet-Russische midden- afstands-raketten) etc. etc. Al deze suggesties zijn op zichzelf waardevol en verdienen serieuze bestudering, waarbij men zich wel moet realiseren dat zij in het gunstigste geval slechts moeizaam en bepaald niet van vandaag op morgen kunnen worden verwerkelijkt. Het gaat hier per slot van rekening om technisch zeer moeilijke vraagstukken en de eerder genoemde suggesties bieden bepaald niet de gemakkelijke oplossing voor de problemen, die velen er zich klaarblijkelijk van voorstellen. Juist om het gecompliceerde karakter ervan wil ik er hier niet verder op ingaan, doch wel wil ik stellen, dat de geschiedenis ons geleerd heeft, dat ontwapening niet zozeer oorzaak als wel gevolg is van klimaatsverbetering. Met andere woorden wij moeten van onderhandelingen over dit punt niet teveel succes verwachten — wat overigens geen reden is om ze niet te beginnen _ indien niet over de gehele linie een zeker naar elkaar toegroeien en een onderkennen van de gemeenschappelijke belangen plaats vindt. Deze onderhandelingen dienen dus gepaard te gaan met of zelfs te worden voorafgegaan door overleg op ander gebied waar de belangen van de landen uit de beide blokken elkaar raken, bijv. op economisch gebied, ik denk hier aan contacten tussen E.E.G. en Comecon, aan de Economische Commissie van de V.N. voor Europa, op cultureel gebied etc.

Ontspanningspolitiek voortzetten

Dat betekent dus het voortzetten van de ontspanningspolitiek op een zo breed mogelijk terrein. Na Tsjecho-Slowakije is het hier en daar bon ton geworden om te zeggen dat gebleken is dat er van werkelijke ontspanning geen sprake was. In zijn algemeenheid is deze uitspraak echter beslist niet waar. Er was wel degelijk sprake van ontspanning. Diegenen evenwel die gemeend mochten hebben dat nu plotseling alles koek en ei was, zijn bedrogen uitgekomen. Het onthutsende van het Tsjechoslowaakse drama is geweest, dat gebleken is dat de Sowjet-Unie, na tot de conclusie
te zijn gekomen dat de ontspanning de hechtheid van het communistisch bondgenootschap in gevaar bracht, voor de beslissende keus gesteld, de voorkeur gaf aan de onmiddellijke veiligheid van een hechte verdedigingsgordel boven de risico's die een verdere voortzetting van het ontspanningsproces voor haar meebracht. Diegenen echter die stellen dat het ontspanningsbeleid gefaald heeft en derhalve vruchteloos is gebleken, zou ik willen vragen: is er een redelijk verantwoord alternatief? De les van Tsjecho- Slowakije is veeleer, dat onomstotelijk is gebleken dat een her- structuering van de verhoudingen in Europa niet is te verwezenlijken zonder de medewerking van de Sowjet-Unie (en het zij er voor alle duidelijkheid bijgevoegd — van de Verenigde Staten).

In ander verband heb ik opgemerkt dat een Europa-centrisch denken de onzekerheid van de beide supermachten slechts kan vergroten. Wie gemeend mocht hebben dat een Europees veiligheidssysteem te verwezenlijken is buiten de V.S. en de Sowjet-Unie om, moet door het gebeuren in Tsjechoslowakije onzacht uit de droom zijn gewekt. Wel moet dan echter de vraag gesteld worden of niet de ontspanningspolitiek meer dan voorheen gericht moet zijn op de Sowjet-Unie zelve en moet berusten op een gemeenschappelijk, scherp geformuleerd beleid. Zonder daarvan iemand een verwijt te maken kan men zeggen dat de ontspannings- gedachte gretiger ingang vond bij bepaalde satelliet-staten, die daarvoor door hun historisch-culturele achtergrond eerder ontvankelijk waren, dan bij de Sowjet-Unie en dat daardoor vrees en achterdocht bij de Sowjet-Unie werd gewekt. Ongewild hebben wij daardoor meegewerkt aan een losweken van de satelliet-staten van de Sowjet- Unie. Deze ontwikkeling is thans een halt toegeroepen zonder dat wij daaraan iets konden doen en daaruit moeten wij lering trekken.

Aan de grens van het onbekende

Ik ben aan het einde gekomen van de toelichting op mijn stellingen. Stellingen zijn naar hun aard apodictisch. Daarom is het een goede gewoonte om aan de stellingen bij een academisch proefschrift er nog één toe te voegen, die apodictisch bij uitstek is, de zgn. schertsstelling. Als zodanig was in eerste instantie mijn laatste, stelling bedoeld. Maar halverwege werd ik toch door de ernst van de situatie gegrepen en is er iets anders uit de bus gekomen, iets wat zeer serieus is bedoeld. Met deze stelling bepleit ik geen politiek van zwakheid, van een blindelings vertrouwen in de tegenpartij. Politiek — en met name internationale politiek - is een keiharde zaak, die men met de nodige koelheid en zakelijkheid mag bedrijven; daarvoor hebben de Russen trouwens alle aanleiding gegeven. Wat ik echter wel bedoeld heb is een waarschuwing tegen een te veel vertrouwen op het bestaande systeem, een vertrouwen dat ons ervan zou weerhouden te zoeken naar nieuwe strukturen. Om nog eenmaal het beeld van het noodverband te gebruiken: naarmate het langer zit en enigszins aan zijn doel blijft beantwoorden, groeit de tegenzin tegen verwijdering ervan en het aanleggen van een definitief verband, omdat men zich het als noodoplossing bedoelde karakter ervan niet meer realiseert. Er zit een hoogst gevaarlijk element van gewenning in het leren leven met de bom. Het systeem is echter niet onfeilbaar en er staat een geweldige straf op het falen van het systeem: nl. de mogelijke inzet van wapens die in staat zijn de gehele aarde in een kort tijdsbestek te verwoesten. Het is daarom dat ik verwezen heb naar het door een aantal deskundigen uit alle delen van de wereld opgestelde rapport van de secretaris-generaal van de V.N. over kernwapenen. Lezing van dit rapport over de gevolgen van het eventuele gebruik van kernwapens doet ons met een schok weer beseffen welke vernieti- gingsmiddelen wij hoog opgetast hebben. Eén citaat: 'De feiten over de kernbom en het gebruik ervan zijn wreed en schrikwekkend voor de beschaafde wereld; zij zijn teloor gegaan in een vloed van woorden en theorieën. Er is beweerd, dat de wereld geleerd heeft met de bom te leven; er wordt ook gezegd, dat de wereld niet nodeloos in de positie behoeft te geraken dat zij bereid is aan de bom ten onder te gaan. De kwestie waarover de wereld in ons atoomtijdvak uiteindelijk dient te beslissen — en dit geldt zowel voor de kern-mogendheden als voor de niet kern- mogendheden - is, welke onmiddellijke belangen zij bereid is op te offeren in ruil

voor de verzekering van haar voortbestaan en veiligheid.’

De vroegere secretaris-generaal van de V.N., Dag Hamarskjöld, heeft eens opgemerkt dat bouwen aan de vrede is het experimenteren aan de grens van het onbekende. Het is een andere formulering voor de stelling, dat vrede niet tot stand wordt gebracht zonder risico’s, maar ook niet zonder inspiratie en initiatieven. Naarmate men zich in eigen huis minder zeker voelt, zal men eerder bereid zijn tot dit experimenteren aan de rand van het onbekende. Dit vrijwaart ons niet voor onaangename verrassingen. Doch - om te eindigen met de slotzin van mijn brochure van de Arjos - dit mag er aanleiding toe zijn om onze waakzaamheid niet te laten verslappen en de cohaesie binnen het Westelijk bondgenootschap te versterken, het mag geen reden zijn tot het weder innemen van de oude — levensgevaarlijke en, wanneer ze onbeweeglijk zouden zijn, ethisch onaanvaardbare — stellingen.